

Exogenní (hypergenní = supergenní) nerostotvorné procesy

Jsou vyvolávány vnějšími geologickými silami a dochází k nim v přípovrchových částech zemské kůry, v kontaktu s hydrosférou a atmosférou (a někdy i biosférou – bakterie).

**Patří sem procesy zvětrávání hornin a minerálů,
transportu a sedimentace, diagenese.**

Zvětrávání

Je to soubor fyzikálních a chemických procesů, při kterých dochází k rozkladu mnohých minerálů a hornin,

protože se dostávají do podmínek které se liší od podmínek jejich vzniku (v povrchových podmínkách nejsou stabilní).

Vznikají nové minerály (supergenní, sekundární), stále za daných fyzikálně – chemických podmínek.

Procesy zvětrávání

Některé nerosty jsou velmi odolné a prakticky nepodléhají zvětrávacím procesům (pouze dochází k jejich mechanickému opracování při transportu):

Křemen Si O_2

Akcesorické minerály : zirkon Zr Si O_4 , granáty, staurolit, ...

Tyto minerály, také díky své větší hustotě se hromadí v *náplavech* (rýžoviskách):

- drahé kovy (Au, Pt)
- drahokamy (korund, topaz, diamant, pyrop)
- rudní minerály (magnetit, chromit, ilmenit, monazit, xenotim, cínovec, ...)

Běžné horninotvorné minerály relativně (ale různě rychle) zvětrávají

- obecně - čím dříve krystalovaly (v Bowenově schématu), tím rychleji zvětrávají
- př. živce, olivín, slídy, ...

Při zvětrávání horn. minerálů se uvolňují různě pohyblivé ionty, které jsou z místa zvětrávání odnášeny vodou různě rychle:

a) mobilní kationty: Na^+ , K^+ , Ca^{2+} , Mg^{2+}

b) nemobilní kationty: Al^{3+} , Fe^{3+} , Ti^{3+} , Si^{4+}

Nejběžnější pochody při zvětrávání:

- oxidace
- hydrolýza
- hydratace
- karbonatizace

Oxidace

Minerály s Fe^{II+} přecházejí na fáze s Fe^{III+}

Pyrit, markazit, siderit, ... ----- limonit (goethit Fe O OH)

Síra sulfidů (S^{-II}) se oxiduje až na S^{+VI} síranů v supergenních minerálech gossanů
(sádrovec, anglesit, ...)

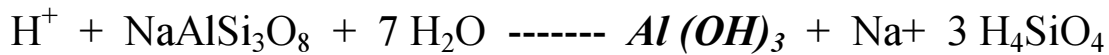
Hydrolyza silikátů

výrazně ovlivňuje:

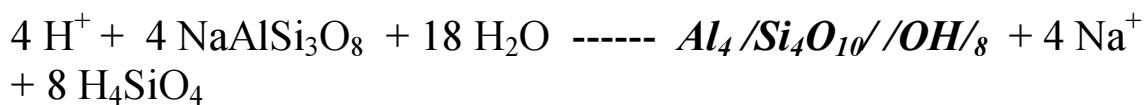
- přítomnost CO₂, rozpuštěného ve vodě
- hydrodynamický režim

př. zvětráváním albitu (nebo K-živce) může vznikat gibbsit (bauxity) nebo kaolinit (kaolínová ložiska, jíly)

tropické klima:

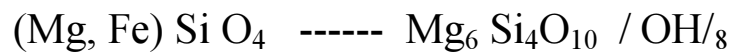
humidní klima:

(koloidní SiO₂)

Hydratace

př. zvětrávání olivínovce na serpentinitu (hadce)

olivín

serpentin (antigorit, chrysotil)

Karbonatizace

působení CO₂ při chemickém zvětrávání

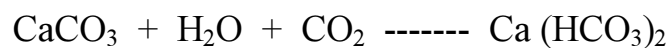
př. zvětrávání minerálů serpentinitové skupiny

magnezit

opály

př. zvětrávání karbonátových hornin

.....

Zvětrávání na ložiskách sulfidických rud

Zvětrávací profil ložiskem sulfidů – obr.

- **zóna oxidační (subzóna vyluhování) ----- „gossan“ = klobouk ložiska, oxidační podmínky**
pozn. Subzóna vyluhování je prakticky zbavena původních rudních minerálů i kovů)
- **zóna cementační (nabohacení kovy) – pod úrovní hladiny podzemní vody, redukční podmínky.** Cementační zóna mívá nejvyšší kovnatosti na ložisku.
- zóna primárních rud

Tvar a hloubkový dosah zvětrávacího profilu jsou ovlivněny pronikáním vody a atmosferických plynů, klimatické poměry.

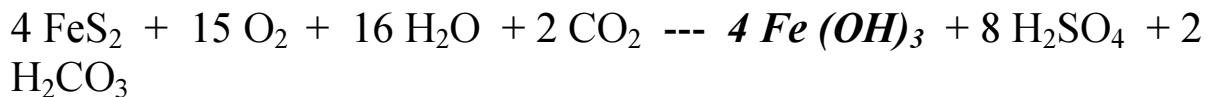
Vznik sekundárních (supergenních) minerálů (sírany, hydroxidy, karbonáty, fosfáty, arzenáty, vanadáty, ...). Jde většinou o vodnaté fáze, tvoří se oxidací a hydratací primárních rudních minerálů.

Vznikají bohaté a typické nerostné parageneze (zejména v oxidační zóně), jejichž složení závisí na složení primárních minerálů sulfidického ložiska.

Limonit – směs oxidů a hydroxidů Fe - nejdůležitější a nejhojnější supergenní fáze povrchových částí sulfidických ložisek

V limonitů gossanů bývají dutiny s krystalky různých supergenních minerálů

vznik hydroxidů Fe (součást limonitu) v podmínkách oxidační zóny:

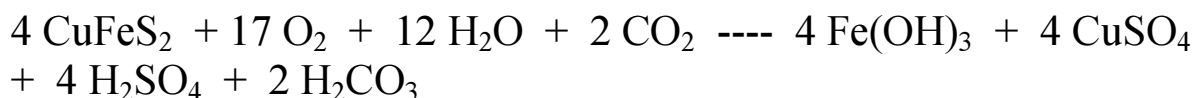

tvorba síranů Fe s následnou přeměnou na hydroxidy Fe:

- goethit, lepidokrokit - podobně

Zvětrávání chalkopyritu v oxidační zóně:

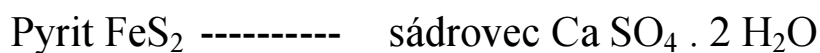
Další možnosti zvětrávání pyritu v oxidační zóně:

(nutná přítomnost volné kyseliny sírové k udržení dvojmocného Fe v roztoku)

– Chvaletice, Smolník

- za přítomnosti Ca:

-----	epsomit	$\text{Mg SO}_4 \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$	Smolník
-----	vivianit	$\text{Fe}_3 / \text{PO}_4 /_2 \cdot 8 \text{H}_2\text{O}$	
-----	halotrichit	$\text{Fe}^{+II} \text{Al}_2 / \text{SO}_4 /_4 \cdot 22 \text{H}_2\text{O}$	
-----	alunogen	$\text{Al}_2 / \text{SO}_4 /_3 \cdot 18 \text{H}_2\text{O}$	

Zvětrávání galenitu v oxidační zóně:

- anglesit   **Pb SO₄**
- cerusit   **Pb CO₃**
- pyromorfit   **Pb₅ / PO₄/₃ . Cl**

V případě přítomnosti V, As, Cr nebo Mo

- vanadinit   Pb₅ / VO₄/₃ . Cl
- mimetesit   Pb₅ / AsO₄/₃ . Cl
- krokoit   Pb / CrO₄/
- wulfenit   Pb / MoO₄/   Mežica (Slovinsko)

Zvětrávání na ložisku chalkopyritu v oxidační zóně:

- nejprve dobře rozpustný a pohyblivý **CuSO₄ . 5 H₂O chalkantit**,
nebo zásaditý **langit**
- při styku těchto roztoků s CO₂, rozpuštěným ve spodních vodách
vznikají zásadité uhličitany Cu:

malachit   Cu₂ / OH / CO₃
azurit   Cu₃ / OH /₂ /CO₃ /₂

př. Borovec u Štěpánova, Ludvíkov u Vrbna, Lubietová, Špania Dolina)

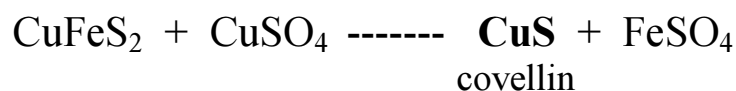
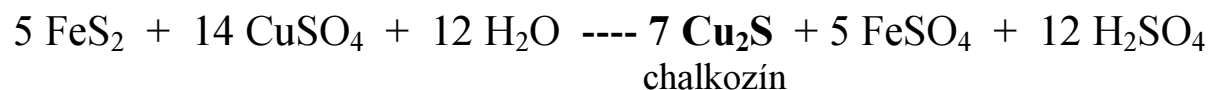
- v reakci s rozpuštěným SiO_2 :

chryzokol (koloidní) $\text{Cu Si O}_3 \cdot n \text{H}_2\text{O}$ Zálesí u
Javorníka

dioplas   **$\text{Cu}_6 \text{Si}_6 \text{O}_{18} \cdot 6 \text{H}_2\text{O}$**

Cementační zóna - reakce sestupujících síranů rozpuštěných ve vodách s primárními sulfidy (redukční prostředí) – vznikají sekundární sulfidy a ryzí kovy:

a) sekundární sulfidy

covellin se může tvořit i na úkor sfaleritu:

Pozn. Také může vznikat redukcí sestupujícího síranu měďnatého
kuprit   **$\text{Cu}_2 \text{O}$**

b) mezi supergenní minerály cementační zóny patří také ryzí kovy:

- **Au** (Zlaté Hory)
- **Ag** (Příbram), také vzniká **argentit Ag_2S** , **akantit**
- **Cu** (Borovec u Nedvědice, Zlaté Hory, Smolník)

Zvětrávání na ložisku Pb-Zn sulfidů (galenit, sfalerit):

- nejprve dobře rozpustný a pohyblivý - **ZnSO_4** **goslarit**
- v případě Pb nerozpustný - **anglesit PbSO_4**
- **působením vod s CO_2** jmenované fáze pomalu přechází na:

cerusit Pb CO_3

v případě Zn:

smithsonit - Zn CO_3

hydrozinkit - vodnatý Zn CO_3

další alternativou je vznik:

- **pyromorfit $\text{Pb}_5 / \text{PO}_4/3 \cdot \text{Cl}$**

- **hemimorfit $\text{Zn}_4 (\text{OH})_2 / \text{Si}_2\text{O}_7/ \cdot 2 \text{H}_2\text{O}$**

Ložiska s arzenidy Co, Ni (Jáchymov, Zálesí u Javorníka):

- annabergit - $\text{Ni}_3 / \text{AsO}_4 /_2 \cdot 8 \text{H}_2\text{O}$
- erytrín - $\text{Co}_3 / \text{AsO}_4 /_2 \cdot 8 \text{H}_2\text{O}$

- skorodit $\text{Fe} / \text{AsO}_4 / \cdot 2 \text{H}_2\text{O}$
- mimetesit $\text{Pb}_5 / \text{AsO}_4 /_3 \cdot \text{Cl}$

Ložiska uranových rud:

Primární uraninit (UO_2) přechází na ***uranové slídy***:

- torbernit - $\text{Cu} / \text{UO}_2 /_2 / \text{PO}_4 /_2 \cdot 8-12 \text{H}_2\text{O}$
- autunit - $\text{Ca} / \text{UO}_2 /_2 / \text{PO}_4 /_2 \cdot 8-12 \text{H}_2\text{O}$
- nováčekit

pozn. Uranové slídy s předponou „meta“ mají menší počet molekul vody (metatorbernit)

- řada vzácných fosfátů, sulfátů a arzenátů

Chemogenní (chemická) sedimentace

- při chemické sedimentaci dochází k ukládání minerálů z vodných roztoků, které obsahují převážně rozpustné produkty zvětrávání
- obrovský objem minerálů se vytvořil a stále vzniká chemickou sedimentací z mořské vody

Obsah solí v mořské vodě je poměrně stabilní – salinita asi 3.5 %. Jde hlavně o ionty Cl^- , Na^+ , Mg^{2+} , SO_4^{2-} , Ca^{2+} a K^+ .

Odpařování mořské vody v uzavřených zátokách vede ke zvyšování koncentrace rozpuštěných solí a při překročení meze rozpustnosti jednotlivé soli postupně krystalizují a sedimentují.

Pořadí krystalizace solí z mořské vody:

- *sádrovec, anhydrit*
- *halit*
- *minerály K, Mg :*
epsomit $\text{MgSO}_4 \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$, sylvín, carnallit $\text{KCl} \cdot \text{MgCl}_2 \cdot 6 \text{H}_2\text{O}$
- *(boráty)- nepatrné množství*

K chemogenní sedimentaci dochází i při odpařování vody z bezodtokých jezer:

- boráty (borax, colemanit, pandemit)
borax $\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7$, Kalifornie - oblast Borax Lake
colemanit $\text{Ca}_2\text{B}_6\text{O}_{11} \cdot 5 \text{H}_2\text{O}$, Dead Valley, sev. Amerika
pandemit $\text{Ca}_4\text{B}_{10}\text{O}_{19} \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$, Panderma - Marmarské moře

Kaspické moře - mirabilit
některá jezera – soda

- Vysrážením Fe z roztoků, přinášených do moří nebo jezer dochází ke vzniku oxidických železných rud (limonit, goethit, hematit, magnetit)
- Za chemogenní sediment můžeme považovat i krasovou výzdobu jeskyní ve vápencích – vzniká rozpouštěním a opětovným vysrážením karbonátů z vodných roztoků

Biochemická sedimentace

Srážení látek z roztoků může být způsobeno nebo do jisté míry ovlivněno činností organismů (látková výměna mezi organismem a okolním prostředím může vést ke vzniku minerálů v okolí určitých organismů.

Nahromaděním takových minerálů vznikají **biochemické sedimenty**:

- **Vápenec, travertin (kalcit)** – inkrustace stonků vyšších rostlin, stélek řas nebo mechů
- Redukcí Ca SO_4 (sádrovec, anhydrit) za spoluúčasti bakterií (např. *Desulphovibrio desulphuricans*) se mohou tvořit **akumulace elementární síry**.
- Bakterie se také uplatňují při srážení železných oxidických rud

Biominalizace

Je proces, kdy organismy produkují tzv. biogenní minerály, které se stávají součástí jejich organismu (schránky, vnitřní kostry, zuby):

- **karbonáty Ca (kalcit, aragonit), fosfáty Ca (apatit, francolit), amorfní SiO_2 (opál)**
- v ojedinělých případech vzniká biomineralizací fluorit, pyrit, sádrovec, celestin, baryt, goethit

Vznik minerálů během diagenese

Termínem diagenese se označuje soubor procesů probíhajících po uložení sedimentu (vedou ke zpevnění sedimentu). Diagenetické procesy se zpravidla dělí na mechanické a chemické.

Při chemických procesech dochází k:

- **přeměně montmorillonitu na illit**
- složitou přeměnou montmorillonitu a illitu **vzniká živec (K-živec, albit)**
- **dolomitizace** (dochází k metasomatickému zatlačování vápenců)
- fosfatizace – diageneticky **vznikají fosfáty Ca (apatit, francolit)** – reakcemi CaCO_3 s organickou hmotou
- **pyritizace**: vznikají nestabilní sulfidy Fe (např. mackinawit FeS a greigit Fe_3S_4), které se brzy mění na stabilní pyrit

Zdrojem síry pro vznik diagenetických sulfidů jsou sulfáty z mořské vody, zdrojem železa oxidy a hydroxidy Fe, v pozdějších stádiích diagenese i silikáty Fe.

- **silicifikace** : dochází k zatlačování původních minerálů hmotami SiO_2